

СІНТАКСІЧНЫЯ МАДЫФІКАЦЫІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Н. У. Чайка

Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

Мінск, Беларусь

e-mail: natusia12@tut.by

Артыкул прысвечаны вывучэнню механізмаў структурна-сінтаксічнага мадыфікавання канструкцый у беларускай мове. У працы даследаваны ўзроўні моўнай рэпрэзентацыі семантыкі сінтаксічнай дэрывацыі – марфалагічны, сінтаксічны, звышфразавы і логіка-граматычныя фактары.

Ключавыя словы: структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі; сінтаксічная дэрывацыя; канструкцыі з сінтаксічнай непаўнотай; сінтаксічнай рэдукцыяй і імпліцытнай семантыкай.

SYNTACTIC MODIFICATION IN THE MODERN BELARUSIAN LANGUAGE

N. V. Chaika

Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank

Minsk, Belarus

e-mail: natusia12@tut.by

The article is devoted to the study of the mechanisms of structural and syntactic modification of constructions in the Belarusian language. The levels of linguistic representation of the semantics of syntactic derivation – morphological, syntactic, superphrasal and logical-grammatical factors – are investigated in the work.

Keywords: structural and syntactic modifications; syntactic derivation; constructions with syntactic incompleteness; syntactic reduction and implicit semantics.

Развіццё сінтаксічных сістэм розных моў свету выклікае шырокае ўжыванне структурна-сінтаксічных мадыфікацый – канструкцый няпоўных, далучальных, вытворных, якія спрыяюць акцэнтаванню выключна актуальнай інфармацыі. На сучасным этапе развіцця лінгвістыкі структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі даследуюцца дастаткова шырока. Метадалагічныя прынцыпы розных школ і напрамкаў дазваляюць вывучаць функцыянальны, структурны і тыпалагічны аспекты сінтаксічнай дэрывацыі.

Падыход да вывучэння азначанай праблемы павінен уключаць параметр – тыпалагічная значнасць прыкмет. Такая сістэматызацыя заснавана на базавых прынцыпах іерархіі аб'ектаў (А. У. Цымерлінг [1]); сінтагматыка-парадыгматычнага функцыянальнага ўзгаднення (А. Я. Кібрык [2]). Аналіз ахоплівае тыпалагічную рэлевантнасць моўнай рэдукцыі, празмернасці і асімерыі. Такія тэарэтычныя

і метадалагічныя прынцыпы выступаюць базавымі ў шматлікіх даследаваннях (І. І. Дзягавец [3], Н. М. Стаменаў [4], М. Энсці [5], П. Сіміч [6], Ф. Данеш [7], Р. Гржэгарчыкова [8], С. Кіціл [9]). Дасканалая тэарэтычная база і разнастайныя метадалагічныя прынцыпы і прыёмы тыпалагічнага мовазнаўства спрыяюць пашырэнню даследаванняў, што выяўляюць спецыфіку розных сінтаксічных катэгорый або канструкцый ці мадыфікацый. Гэтыя даследаванні дазваляць класіфікаваць структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ў адпаведнасці з інварыянтнай мадэллю канструкцыі.

Механізмы сінтаксічнай дэрывацыі трактуюцца неадназначна ў мовазнаўстве, што ўскладняе іх упарадкаванне. Актуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю тэарэтычнага асэнсавання заканамернасцей сінтаксічнай дэрывацыі ў беларускай мове. Як бачна, праблематыка даследавання ў артыкуле з'яўляецца новай, сучаснай і запатрабаванай. Актуальнасць работы абумоўлена таксама адсутнасцю ў лінгвістычнай літаратуры канцэптуальнага апісання механізмаў сінтаксічнай дэрывацыі ў беларускай мове, неабходнасцю распрацоўкі кваліфікацыйных, класіфікацыйных і сістэмаўтвараючых параметраў для ўпарадкавання сінтаксічных дэрыватаў.

Мэта даследавання ў артыкуле – выяўленне дыяпазону структурна-сінтаксічных мадыфікацый у беларускай мове.

Структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ў беларускай мове ахопліваюць розныя паводле структуры канструкцыі. Гэта перш за ўсё няпоўныя сказы з пропускам аднаго ці больш структурных кампанентаў: *У душы, як Божы знак, // – Хата... Канюшына... Жыта... // Бульба... Бусел... Шпак... // Мроя... Хлопец закаханы... // Цемра... Шлях дамоў...* (Л. Дайнека).

Узнаўляюцца апушчаныя кампаненты з кантэксту: *Бабуля. Усё хоча жыць, дзіцятка. І сонца ў небе, і дуб у полі, і казурка ў жыце. Асот – таксама... Хай бы і жыві, толькі нам не шкодзіў* (Г. Каржанеўская) або ў структуры дыялагічнага адзінства: *Ганна. Бубніш нешта сам сабе... Маліўся, ці што? Васіль. Размаўляў... з Сонцам...* (А. Дудараў).

Няпоўныя сказы не ўтвараюць асобнага структурнага тыпу, а ўваходзяць у агульную парадыгму сказа разам з іншымі структурна-сінтаксічнымі мадыфікацыямі канструкцыі. Пропуск члена можа назірацца ў структуры простага двухсастаўнага сказа: *Кольшаў стаіць заду вежы, трымаючы ў руцэ аўтамат. Каля яго некалькі аўтаматчыкаў* (І. Мележ), аднасастаўнага: *Завушніцы, перлы на іх зіхацяць, такія, як болей ні ў кога, так у Полацку ўмеюць красу вырабляць майстры рамяства залатога* (Л. Геніюш) і складанага: *Было*

неба то сіняе, то ружовае, // А пад ім малая хатка рыбака. // І было, як неба, возера шырокае, // Шумела там заўсёды асака (М. Танк).

Асноўнай прыкметай няпоўных сказаў з'яўляецца назменны характар сінтаксічных сувязей і адносін, што ўласцівы зыходнай мадэлі. Пры пропуску галоўных членаў сказа паміж матэрыяльна выражаным і апушчаным членам захоўваюцца прэдыкатыўныя адносіны: *Жывіца то радаваўся, то гаварыў. Ubачыў патаптанае жыта, падбег туды, пахадзіў...: – Ай-ой, колькі жыта здрасавана!* (І. Мележ). Матэрыяльна выражаныя даданыя члены сказа ўказваюць на розныя віды падпарадкавальнай сінтаксічнай сувязі, а значыць на дэяслоўнае кіраванне імі: *Трое маіх сяброў ідуць па белай нерушы, і ланцужкі іх слядоў абрываюцца. Спачатку за адным, потым за другім, потым за трэцім* (У. Арлоў).

Структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ўключаюць і канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй. Рэдукцыю на сінтаксічным узроўні традыцыйна трактуюць як адсячэнне кампанента або граматычнага зв'язна ў канструкцыі, у выніку чаго сэнс сказа становіцца часткова або цалкам недыферэнцыраваным. Сінтаксічная рэдукцыя адрозніваецца ад іншых структурна-сінтаксічных мадыфікацый тым, што ў няпоўных і эліптычных канструкцыях узнаўленне апушчанага кампанента ажыццяўляецца спосабам яго дубліравання ў кантэксте або з дапамогай сітуацыі маўлення, і пры гэтым сэнс канструкцый дыферэнцыраваны ў поўнай меры.

У беларускай мове шырока функцыянуюць канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй, што часткова ці цалкам захоўваюць семантычную дыферэнцыяцыю. Узнаўленне сэнсу канструкцый з сінтаксічнай рэдукцыяй ажыццяўляецца на аснове семантыка-сінтаксічных адносін паміж часткамі складанага сказа і складанага сінтаксічнага цэлага.

Дыферэнцыяцыя сэнсу рэдукаваных канструкцый ажыццяўляецца на аснове адносін *супастаўлення* ў структуры складанага сказа: *Сёння ўжо сёмы дзень. Карэньчыка і Васілёнка знайшлі, а цябе як ні шукалі...* (Р. Баравікова); *Тэмпература трыццаць дзевяць і шэсць, ведаю, што яму балюча, але ніводнага стогну. Затое маці... дапакла ўсім* (А. Дзялендзік) і складанага сінтаксічнага цэлага: *Стопрацэнтная гарантыя павінна быць ва ўсім. А ў нас...* (Б. Сачанка); *І апошні з іх павёў сябе не найлепшым чынам. Удавец, дзеці памерлі – яму б пра Бога думаць. А ён...* (У. Караткевіч); *Сёлета яго ў заробкі ніхто не праводзіў. Ніхто і не сустракаў. А летась...* (Г. Багданава); *За варотамі, вядома, яе не дастаць, там бразгаў ланцугом звяглівы сабака. А вось*

ля веснічак... (В. Быкаў); *На працу пара збірацца. А я... Быццам ісці нікуды не трэба, адпачынак у мяне ...* (Б. Сачанка).

Дыферэнцыяцыя сэнсу ў падобных канструкцыях можа адбывацца на аснове адносін супрацьпастаўлення, прычым супрацьпастаўляюцца звычайна прэдыкаты як у структуры поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі: *Дзіўна, людзі з'яўляюцца і знікаюць, а мора...* (А. Дзялендзік); *Алачка да такога жыцця прывучана была, а вось ён, Андрэй...* *Адчуваў як бы дакор сумлення. Малады, дужы, а...* (Б. Сачанка), так і на ўзроўні звышфразавога адзінства: *Скажы дзякуй, што да цябе не дабралася. Мяне напракаеш за язык, а сам...* (І. Шамякін); *У нас шмат агульнага. Ты адмаўляешся ад кахання па сваёй волі. А я... Я не магу кахаць. Ну што ж, бывай* (А. Дзялендзік); *Здаровая дзяўчына, кроў з малком... І раптам...* (А. Дзялендзік).

Кампенсцыя сэнсу рэдукаваных канструкцый ажыццяўляецца на аснове прычынна-выніковых адносін у структуры складанага сказа: *Маеш свой капітал. І не толькі ў вёсцы. Дакладней, меў, бо цяпер...???* (І. Чыгрынаў); *Ты абавязкова павінен сказаць пра гэта, бо я не так сабе...* (І. Чыгрынаў); *Іным разам можаш даслаць карункі, што па трыццаць капеек метр, іх ірвуць з рук па восем песа, бо – днём з агнём...* (А. Брова). У звышфразавым адзінстве дыяпазон сінтаксічных сувязей і адносін пашыраецца, і таму дыферэнцыяцыя сэнсу ажыццяўляецца на аснове далучальна-прычынных адносін: *Кладзі на стол. А то Яраш плюс Шыковічы ўсё з'ядуць. Калгасам жывуць. І апетыт у іх там...* (І. Шамякін); *Я на тваім месцы... Падаў бы заяву... Бо працаваць у новых умовах...* (Б. Сачанка); *Раптам сёе-тое хтосьці ведае і скажа? Ці хоць намякне? Бо жыць так, нічога наперад не ведаючы...* (Б. Сачанка). Назіраюцца выпадкі, калі ўзнаўленне сэнсу ў рэдукаваных канструкцыях назіраецца за кошт выключна сэнсавага ўзаемадзеяння: *Ліза, супакойся... Не адны мы... усе пакідаюць...* (І. Шамякін); *Алачка сваю фігуру беражэ. Баіцца, што цяжарнасць, роды...* (Б. Сачанка). Сувязь паміж кампанентамі звышфразавога адзінства ў такіх выпадках бяззлучнікавая.

Функцыянаванне сінтаксічных дэрыватаў у канструкцыях з сінтаксічнай непаўнатой і рэдукцыйай ажыццяўляецца з дапамогай структурна-сэнсавых механізмаў, якія рэгулююць зместавую абумоўленасць незамешчаных сінтаксічных пазіцый, што праяўляецца ва ўзаемадзеянні кампанентаў у структуры звышфразавога ўзроўню і шляхам разгортвання сінтаксічных пазіцый. Найбольш часта кампенсаторная функцыя названага механізма рэалізуецца на ўзроўні поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі і ў структуры звышфразавога адзінства, гэта пераважна часткі ў структуры поліпрэдыкатыўных

сінтаксічних адзінак – складаназлучаных і складаназалежных, самастойных сінтаксічных адзінак у структуры звышфразавага адзінства з адносінамі: далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, далучальна-заклучальных, парцэляваных адзінак у структуры звышфразавага адзінства з сінтаксічнай сувяззю далучальна-паратаксічнай, далучальна-гіпатаксічнай, далучальна-паўпрэдыкатыўнай.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Циммерлинг А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков. М. : Яз. славян. культуры, 2002. 895 с.
2. Кибрик А. Е. Константы и переменные языка. СПб. : Алетейя, 2005. 719 с.
3. Дяговец И. И. Типология русских придаточных предложений нетипичного построения: синтаксические единицы с отклоняющейся структурой. М., 2006. 30 с.
4. Стаменов М. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексико- на : в 3 ч. // Бълг. ез. 2006. № 4. С. 81–93.
5. Anstey M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions // *Linguistics*. 2008. Vol. 46, Iss. 4. P. 831–859.
6. Симић Р. Српска синтакса : у 4 књ. Београд [и др.] : Филол. фак. [и др.], 2002. 4 књ.
7. Daneš F. Syntaktické struktury. Kultura a struktura českého jazyka. Praha, 2009. S. 251–352.
8. Grzegorzczkova R. Wykłady z polskiej składni. Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN, 2002. 159 s.
9. Kittil S. A typology of tritransitives: alignment types and motivations // *Linguistics*. 2007. Vol. 45, Iss. 3. P. 453–508.